

**MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQ NUQSONIGA EGA BO'LGAN
BOLALARNING HISSIY-IRODAVIY SOHASINI RIVOJLANTIRISH**

Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedrası PhD,dots

Mamatova Aziza Bo'ribojevna

Nizomiy nomidagi TDPU "Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim" fakulteti

"Logopediya" yo'nalishi

1-kurs magistranti

Xayrullojeva Marjona Tuychi qizi

Annotatsiya: *Ushbu maqola imkoniyati cheklangan bolalar inklyuziv ta'limining samarali tashkil etilishida, sog'lom va nuqsonli bolalar o'rtasida ta'limiy diskrimantsiyani bartaraf etishga va bu jarayaonda maktabgacha yoshdagi bolalarni hissiy-irodaviy rivojlantirishning nazariy va amaliy ahamiyatini ochib berishga qaratilgan.*

Tayanch so'zlar va tushunchalar: *sensor tizim, bilish jarayonlari, hissiy irodaviy soha, milliy o'yinlar, inklyuziv ta'lim, maxsus ta'lim, maktabga tayyorlov yoshi, maktab yoshi, nutqiy nuqson, diskrimantsiya, ta'lim-tarbiya, korreksiya, reabilitatsiya, emotsional holat, integratsiya.*

Turli xil hayotiy jarayonlarda insonning hissiy holatini o'rganish muammosi bugungi kunda tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bu birinchi navbatda, inson hayotining yuqori dinamikasi, kommunikativ aloqalarning faollashuvi va zamonaviy davrning boshqa ba'zi xarakterli xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, inson salohiyatini oshirish, uning moslashish mexanizmlarini takomillashtirish uchun amaliy psixologik vositalarni ishlab chiqish zarurati tug'iladi. Insonda hissiy-irodaviy sohasining rivojlanishida maktabgacha bo'lgan davr alohida ahamiyatga. Maktabgacha yosh davri bolada hamdardlik, do'stlik tuyg'ularini hamda atrofda filarga nisbatan ijobiy, yoki salbiy hissiyotlarning rivojlanishi uchun muhim davr hisoblanadi. Chunki bola ilk bora ushbu davrda jamiyatga qo'shilishni, shaxslararo munosabatga kirishishni boshlaydi va har bitta bola ushbu jarayonga turlicha kirishadi. Shundan kelib chiqib maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy irodaviy sohasi turlicha rivojlanadi.

Maktabgacha yoshda shaxsning faol shakllanishi sodir bo'ladi. Bolada qiziqish va taqlid namoyon bo'ladi, atrofida sodir bo'layotgan voqealarni baholaydi, muloqot qilishni o'rganadi, uning ahamiyatini tushunadi. Yoshga qarab hissiy rivojlanish bolalarda turlicha bo'ladi. Bularni birma-bir ko'rib chiqamiz.

Maktabgacha yoshdagi bolalik 1 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrni qamrab olsa ham, hissiy rivojlanish darajasiga ko'ra, uni 3 vaqt zonasiga bo'lish mumkin.

1-3 yoshli bolaning hissiy xususiyatlari: Istaklar o'ziga xos his-tuyg'ular orqali ifodalanadi, hali inson va predmetlarni tanlashni bilmaydi, o'z harakatlarning oqibatlarini bilmaslik, empatiya yetishmasligi, o'ziga qaramlik va o'zini o'zi qadrlash.

Bu davrda o'z-o'zini anglash tug'iladi. Bola mustaqillik belgilarini ko'rsata boshlaydi, o'zining aksini taniydi, ismni eslaydi, shaxsiy lug'ati shakllanishni boshlaydi, muloqotda olmoshlardan foydalanadi.

4-5 yoshda hissiy sohaning rivojlanishi: Affektiv reaksiyalarning namoyon bo'lishi, hissiy kutish, bola harakat jadal shakllanishini,

"istak - kutish - yo'naltirilgan harakat - mos keladigan hissiyot" zanjirining shakllanishi, o'zining va atrofdagilarning xatti- harakatlariga baho berishi.

Bu yoshdagi bolalarning his-tuyg'ularining butun doirasi oiladagi muhit bilan bog'liq. Bu davrda yangi qiziqish va ko'nikmalar paydo bo'ladi, motivlar shakllanadi. Tuyg'ular murakkablashadi, bola g'azab, qayg'u, uyatchanlik, zavq va boshqa his-tuyg'ularni his qiladi. Shu bilan birga, u allaqachon ularni yig'lash yoki kulish bilan emas, balki nutq va yuz ifodalari orqali ifodalaydi. Ammo maktabgacha yoshdagi bolalar hali ham o'z tajribalari va his-tuyg'ularini nazorat qila olmaydilar, bu allaqachon o'zboshimchalik va o'zining fikrini oqilona deb hisoblaydigan bo'lib qoladi. Bu yosh estetik va axloqiy tuyg'ularning shakllanishi bilan tavsiflanadi.

6-7 yoshli bolalar allaqachon jamiyat qoidalarini yaxshi bilishadi va ularga muvofiq o'z xatti-harakatlarini moslashtiradilar.

Hissiy-irodaviy doirada shaxs rivojlanishining xususiyatlari

Nutq buzilishlarida hissiy-irodaviy doirasi va shaxsning rivojlanishi xususiyatlariga bag'ishlangan tadqiqotlar orasidagi kam sonli ishlardan quyidagi olimlar ishlarini gapirish mumkin: Shklovskiy, Seliverstov, Zayseva, Orlova, Goncharuk, Volkova va boshqalar.

Shipitsina, Volkovanning bajargan tadqiqotlari natijasida, xususan Lyusherning "Rangli tanlash" metodikasini qo'llab, nutqi to'liq rivojlanmagan 1-2-sinf o'quvchilarida hissiy-irodaviy va shaxsiy sifatlarning ba'zi xususiyatlarni aniqlandi. Nutqi me'yorda rivojlangan bolalardan farqli nutqi buzilgan ko'p bolalarda sustlik, senzitivlik, atrofdagilarga bo'ysunish, ichki sabab natijasida vujudga kelgan spontan xulqqa berilish kabilar xos bo'ladi. Shunday hissiy-irodaviy xususiyatlarni aniqlashda, konsentrik (umumiy markazga ega) – ekssentrik (umumiy markazga ega bo'lmagan) deb belgilanadi.

Nutq nuqsoniga ega bolalar hissiy-irodaviy sohasi quyidagi xususiyatlarga ega bo'ladi: organik infantilizm, impulsivlik, giperaktivlik, hissiy jarayonlarni muvofiqlashtirishning yetishmasligi, affektiv portlashlar, tashvish va qo'rquv. Bolalarda hissiy-irodaviy sohaning yetuk emasligi tufayli shaxsiy xususiyatlar va xatti-harakatlarning shakllanishining o'ziga xosligi qayd etilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsiy his-tuyg'ularini farqlash va ifodalashda sezilarli qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bolaning ijtimoiy rivojlanishi, shaxsiy shakllanishi - o'z-o'zini anglash va "men" tizimini shakllantirish to'sqinlik qiladi.

Hozirgi vaqtda maktabgacha yoshdagi bolalarning aksariyati ko'p narsalarga noadekvat munosabatda bo'lishadi, boshqa odamlarning his-tuyg'ularini e'tiborsiz

qoldiradilar, qanday empatiya qilishni bilmaydilar, his-tuyg'ularini boshqarishga harakat qilmaydilar. Bu asosan aloqa yetishmasligi bilan bog'liq. kompyuter, planshet yoki televizorda ko'p vaqt sarflaydilar va ota-onalari bilan vaqt o'tkazmaydilar. Natijada, maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy rivojlanishi sust kechadi. Agar bola bolalar bog'chasiga borib, tengdoshlari bilan muloqot qilsa rivojlanish yaxshi bo'ladi, chunki bu maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy rivojlanishini rag'batlantiradi. Ammo bu yetarli emas. Oiladagi qulay muhit va muntazam muloqot, rivojlantiruvchi o'yinlar va ijobiy his-tuyg'ular shaxsning uyg'un rivojlanishiga yordam beradi.

Hissiy - rivojlanish muhiti quyidagilarni komponentlarni o'z ichiga oladi.

Birinchi komponent - o'qituvchining bolalar bilan o'zaro munosabati. Muhim omil hisoblanadi hissiy jihatdan- tarbiyachining shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, nutqi. Pedagogning emotsional nutqi, bolalarga nisbatan diqqatli, do'stona munosabat ijobiy munosabatni yaratish uchun mo'ljallangan.

Ikkinchi, komponent hissiy jihatdan rivojlanadi muhit - bu guruhning ichki dizayni (qulay rang sxemasi, qulay mebel, qulay harorat sharoitlari, guruhning fazoviy yechimi - bu maxsus tashkil etilgan zonalarining mavjudligi, qaysi: "Yolg'izlik burchagi", "Kayfiyat burchagi" va hokazo.). Ro'yxatdan o'tish paytida "Kayfiyat burchaklari" ranglarni tanlashga alohida e'tibor berish kerak, chunki rang va kayfiyat o'zaro bog'liqdir. Guruhdagi musiqiy fon mos keladigan musiqa bilan yaratilgan - nafaqat odatiy bolalar qo'shiqlari, balki klassik asarlar, xalq musiqasi va boshqalar.

Uchinchi komponent - bu hissiy energiya beradi tarbiyachining bolalar bilan birgalikdagi faoliyati. O'z ichiga oladi Birinchidan turli xil turlari qaratilgan o'yinlar va mashqlar maktabgacha yoshdagi bolaning hissiy rivojlanishiga yordam beradi O'yin aqliy jihatdan faol shakllantiriladi yoki qayta tashkil etiladi eng oddiydan eng murakkabgacha bo'lgan jarayonlar. Bolalarning hissiy holatini rivojlantirish psixogimnastika mashqlarini o'tkazishga yordam beradi.

Shunday qilib, turli yondashuvlar natijasida maktabgacha yoshdagi bolalarning sensor tizimi va hissiy-irodaviy sohasini turli o'yinlar va treninglar yordamida rivojlantirish muhim ahamiyatga ega degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Hissiy sezgirlikni rivojlantirishga qaratilgan o'yinlar

"Meni tani" o'yini

Emotsional stressni, tajovuzkorlikni olib tashlash, empatiyani, taktil idrokni rivojlantirish, guruhda ijobiy hissiy muhitni yaratish.

Har bir bola yetakchi rolda bo'lishi tavsiya etiladi.

"Quvnoq qo'shiq" o'yini

Maqsad: ijobiy munosabat, birlik tuyg'usini rivojlantirish

Mening qo'limda to'p bor. Endi men barmog'imga ipni bog'layman va to'pni o'ngdagi qo'shnim Aliga beraman va uni ko'rganimdan qanchalik xursand ekanligim haqida qo'shiq kuylayman - "Ali guruhda ekanligidan juda xursandman".

Kim to'pni olsa, barmog'i atrofida ipni o'rab, uni o'ng tomonida o'tirgan keyingi bolaga uzatadi va biz (qo'lida ip bo'lgan har bir kishi) unga quvnoq qo'shiq kuylaymiz. Shunday qilib, to'p menga qaytib kelguncha. Yaxshi!

To'p menga qaytib keldi, u aylana bo'ylab yugurib, barchamizni bog'ladi. Do'stligimiz yanada mustahkamlandi, kayfiyatimiz ko'tarildi.

"Tahmin qilishga harakat qiling" o'yini

Empatiyani rivojlantirish, ularning harakatlarini o'lchash qobiliyati, nutqni rivojlantirish, muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish, guruhning birlashishi. Bir, ikki, uch, to'rt, besh, tahmin qilishga harakat qiling. Men bu yerda siz bilanman. Mening ismim nima ekanligini ayting. Haydovchi bola uni kim silaganini tahmin qilishga urinadi. Agar haydovchi to'g'ri tahmin qila olmasa, u o'yinchilarga yuzlanadi va ular uni kim silaganini ko'rsatadilar va u faqat bu bolani eslab qolishga va ismini berishga harakat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, hissiyotlar inson hayotini boshqaradi va ularning rivojlanishi bolaning ilk yosh davridan umrining oxirigacha davom etadi. Bu sog'lom va nuqsonli bolalarda ham doim davom etadigan jarayon hisoblanib, bola bu jarayonda bevosita tengdoshlariga, oilasiga va atrofdagilarga ehtiyoj sezadi. Atrofdagilar bilan muloqotning qay darajada kechishi bolaning kelajagiga, orzu va maqsadlariga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Psixofizik buzilishlarda hissiy-irodaviy sohaning rivojlanishi qiyin va patalogik kechadi. Bolada hissiy-irodaviy sohaning buzilishi uning nutqida bora-bora intellektida ham ma'lum muammolarni keltirib chiqaradi. Bola tengdoshlaridan orqada qolishni boshlaydi. Bolada atrofdagilar bilan munosabatning buzilishi odamlarga nisbatan ishonchsizlik va salbiy fikrlarning shakllanishiga sabab bo'ladi. Buning oldini olish uchun bolalar bilan ilk maktab yoshidan shug'ullanish, ularda hissiy irodaviy sohasini rivojlantiruvchi metodikalar o'tkazish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aytmetova S.Sh. «Oligofrenopedagogika» T.-2005 y. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi
2. S.M.Aripova S.X.Jalilova Faylasuflar nashryoti 2017 yil Toshkent Sharipova M.B, Nizomova SH.SH. “ Bolalar nutqini o'stirish” maruzalar matni. Buxoro. 2019-2020 o'quv yili.
3. Волкова Г.А. Логопедическая ритмика. – М., 2003
4. Выготский Л.С. Мышления и реч /Собр. соч. – М., 2001. Выготский Л.С. Развитие.
5. Истомина З.М. Развитие произвольного запоминания у дошкольников. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии, М.: 2001 г.
6. Лурия А.Р. Маленькая книжка о большой памяти. М.: 2003г.

7. Нищева Н.В. Система коррекционной работы в логопедической группе для детей с общим недоразвитием речи. – СПб., 2001.
8. Новиковская О.А. Логоритмика для дошкольников в играх и упражнениях. – М., 2005.
9. Орфинская В.К. Спорные вопросы обучения слышащих детей без речи. – Ученые записки ЛБПИ., 2001
10. Основы психосоматики С. А. Кулаков Санкт-Петербург 2003
11. Правдина О.В. Логопедия. – М., 2005 г
12. Пулатова Х.М. Активизация речевой деятельности детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Т., 2000 г